

Faiq Ələkbərli

AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

IYan

Sovet Rusiyası XI ordusunun 1920-ci ilin aprelin 27 aprel işğalından bir gün sonrası, yəni 28 apreldə azsaylı türk bolşeviklər Müvəqqəti Hərbi-İnqilab Komitəsinin adından "müstəqil" Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının (Azərbaycan SSR) yaradıldığını bəyan etdilər. Hərbi-İnqilab Komitəsi də öz növbəsində Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetini təşkil etdi ki, sədri də həmin vaxt Azərbaycanda olmamasına baxmayaraq, Sovet Rusiyasının diktəsi altında N.Nərimanov oldu.1 Əslində ilk dövrlərdə Nərimanovun ön plana çıxarılması Sovet Rusiyasının imperiya maraqlarına tam cavab verirdi. Rus bolşeviklərinin əsas məqsədi ilk dövrlərdə marksizm-leninizmə sadıq Nərimanovu formal olaraq hökumətin rəhbəri edib işğalçılıq niyyətlərini pərdələmək idi. Bu anlamda "müstəqil" Sovet Azərbaycanının yaranmasından az sonra rus bolşeviklərin Cümhuriyyət parlamentinin, hökumətinin bütün qərar və fərmanlarını ləğv etməyə başlayaraq bir sıra dekretlər, o cümlədən qırmızı fəhlə-kəndli millisinin, yerlərdə qəza, mahal və kənd inqilab komitələrinin, Xalq Məhkəməsinin, Fövqəladə Komissiya və Ali İnqilabi Tribunalının yaradılması, vicdan azadlığı bəyan edilməsi,2 bütün xan, bəy, vəqf torpaqları müsadirə edilərək, heç bir ödənişsiz olaraq kəndlilərin istifadəsinə verilməsi,3 milli ordu və milli donanmanın ləğv edilməsi təsadüfi deyildi. Sovet Rusiyası milli istiqlal hissini, milli şüuru, bir sözlə Cümhuriyyəti və onun bütün milli ideyalarını məhv etmək üçün işğalçılıq siyasətini apardı.

Ancaq Sovet Rusiyası işğalçılıq siyasətini pərdələmək üçün Azərbaycan SSR-ni tanıdığı ilk günlərdən rəsmən elan etmişdi ki,4 rus bolşeviklərin nəzərində Sovet Azərbaycanın mövcudluğu Yaxın və Orta Şərqi regionlarındakı ictimai-siyasi vəziyyətə təsir etmək üçün mühüm təbliğat amili idi. Məhz bu siyasətin bir parçası olaraq 1920-ci il sentyabrın 1-7-də Bakıda Şərqi xalqlarının I qurultay da keçirildi.5 Qurultay öz qarşısında Şərqi sözədə imperializmə qarşı mübarizədə milli-azadlıq hərəkatlarına yardım etmək

məqsədi qoysa da, əslində Rusiya özü imperialist siyasət yürüdür və bu yoldac "Müstəqil Sovet Azərbaycanı"nın siyasi varlığından sui-istifadə edirdi.

Bu baxımdan Azərbaycanın sovetləşdirilməsi məsələsinə xüsusi diqqət yetirən Sovet Rusiyası 1921-ci il mayın 6-da Bakıda Azərbaycan SSR-in birinci Sovetlər qurultayını da təşkil etdi. Qurultayda Azərbaycan SSR-in ilk konstitutsiyasını qəbul edilərək sözdə də olsa, bütün zəhmətkeşlərə dövlət hakimiyyət orqanlarına nümayəndə seçmək və seçilmək, eləcə də söz, mətbuat, vicdan azadlığı hüquqları verildi.6 Eyni zamanda, ləğv edilən Azərbaycan Hərbi-İnqilab Komitəsinin yerinə ali qanunverici, sərəncamverici,

arasında əsil beynəlxalq müqavilə deyil, zahirən ona oxşar yarımçıq "müqavilə" bağlanmışdı.9 Bu addımlarla Rusiya hərbi cəhətdən işğal etdiyi Azərbaycanı de-yure də özündən əsli vəziyyətə saldı. Bunun nəticəsi olaraq, 1920-ci il oktyabrın 16-23-də AK(b)P-nin Bakıda keçirilmiş qurultayının qəbul etdiyi qətnamədə də qeyd olunurdu ki, AK(b)P RK(b)P-nin ayrılmaz hissəsidir.10 1920-ci ilin noyabrında Bakıya gələn Stalin Azərbaycan kommunistlərinin birgə iclasına açıq şəkildə Azərbaycanın müstəqilliyi məsələsinə nöqtə qoydu. "Həmin iclasda Sovet Azərbaycanının müstəqilliyi haqqında məsələ barədə Stalin açıq demidi: "Mən Azərbaycanın müstəqilliyinə tərəfdar deyiləm.

həll etmişdi. Zaqaqəziya kommunistlərinin 1922-ci il fevralın 18-22-də Tiflisdə keçirilən I qurultayında Zaqaqəziya kommunist təşkilatlarının vahid partiya rəhbərliyində birləşdirilməsi "bütün Zaqaqəziyanın idarə olunmasının Mərkəzin əlində cəmləşdirilməsi" məqsədini güdürdü".12 Çünki bu qurultayın yekununda Zaqaqəziya Sovet respublikalarının RSFSR ilə bağlılıqları sazişə görə, üç respublika "kənüllü" şəkildə beynəlxalq münasibətlərdə öz mənafeyini təmsil və müdafiə etməyi RSFSR-ə tapşırırdı.

1922-ci ilin yayından kommunizm ideyaları zəminində Rusiya imperiyasını yeni formada bərpa etməyi həyata keçirməyə başladılar. İ.V.Stalinin tezislərinə görə, sovet

başqa əcnəbilər Azərbaycanda ağılıq edirdilər. S.Kirov və Q.Orconikidze 1920-ci il mayın 2-də Leninə ünvanladığı məktubda yazsalar da ki, "kommunistlər yalnız müsəlmanlardan ibarət olan Azərbaycan və Bakı inqilab komitələrini yaratdılar",14 əslində isə respublika ilk günlərdən onların özləri, eyni zamanda Pankratov, Levandovski, Kaminski, Sarkis, Mikoyan və başqaları tərəfindən idarə edilirdi. AK(b)P-nin birinci katibi əvvəlcə Q.N.Kaminski (1920-1921 may), sonra təxminən 5 il Kirov (1921-ci ilin may-1926) və 1926-cı ildən 1929-cu ilədək Ə.Qarayev, H.Ağaverdiyev və L.Mirzoyandan ibarət üçlüyə həvalə oldu. "1929-cu ildən 1934-cü ilədək qısa bir dövrdə,

Sovetlər Birliyi dövründə Quzey Azərbaycanda milli məsələ: türkçülük və azərbaycançılıq

nəzarətədi orqan olan Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi yaradıldı.7 Sovetlər qurultayı və Azərbaycan MK qarşısında məsuliyyət daşıyan ali icraedici hakimiyyət orqanı - Azərbaycan SSR XKS yenidən təşkil edilərək sədri yenə də Nərimanov oldu. "Beləliklə, Azərbaycanda "sovet milli dövlət quruculuğunun" üçüncü mərhələsinə keçilməsi başa çatdı. XX əsrdə Azərbaycan xalqının tarixində ilk respublika ADR idi, ikincisi isə Azərbaycan SSR oldu. Azərbaycan bütün müsəlman aləmində yeni tipli ilk dövlət - Sovet Respublikası oldu".

Ancaq real mənzərə belə idi ki, Azərbaycan SSR-nin formal müstəqilliyi elə yarandıqı ilk vaxtlardan əlindən alınmağa başlanmışdı. Belə ki, 1920-ci il sentyabrın 30-da Moskvada Azərbaycan SSR və RSFSR

Kommunistlərin bir hissəsinin digərindən müstəqilliyi ola bilməz".

Ancaq ilk dövrlərdə Azərbaycanın müstəqilliyinin tamamilə əlindən almaq mümkün deyildi, çünki Ermənistan və Gürcüstan hələ sovetləşdirilməmişdir. Stalinin planına görə, hər üç ölkə Sovet Rusiyasının işğalından sonra birləşdirilib müstəqilliklərinə son verilməli idi. Doğrudan da, Ermənistanın (1920-ci il noyabr) və Gürcüstanın (1921-ci il fevral) sözdə sovetləşdirilməsindən sonra Stalinin üç Güney Qafqaz ölkəsini vahid dövlətdə birləşdirmək planı həyata keçirilməyə başladı. Belə ki, 1921-ci il noyabrın 3-də RK(b)P MK Qafqaz bürosunun, noyabrın 29-da isə RK(b)P MK-nin Siyasi bürosunun Zaqaqəziya Federasiyasının yaradılması haqqında qərar qəbul etməsi bu məsələni köklü şəkildə

respublikaları "muxtariyyət-ləşdirmə" yolu ilə birləşdirilməli idi. 1922-ci il sentyabrın 11-də AK(b)P MK-nin Rəyasət Heyətinin bu məsələ ilə bağlı Moskvaya göndərdiyi komissiyası (S.Ağamalıoğlu, S.M.Kirov, R.Axundov, A.Mirzoyan və b.) Sovet Azərbaycanının geniş muxtariyyət əsasında Ümumrusiya federasiyasına birləşməsinə zəruri saydı.13 Beləliklə, 1922-ci il dekabrında Zaqaqəziya Sovet Respublikalarının Federativ Respublikası (ZSRFR) yaranması, Zaqaqəziya Sovetlərinin 1-ci qurultayında ali orqan olan Zaqaqəziya MK-nin seçilməsi ilə Azərbaycan SSR formal müstəqillikdən də məhrum oldu. Bunu, 1922-ci il dekabrın 30-da Moskvada SSRİ-nin birinci Sovetlər qurultayında 4 respublika - RSFSR, Ukrayna, Belarusiya və ZSFSR əsasında SSRİ-nin yaradılması bir daha sübut etdi.

Sovet Rusiyası Azərbaycan SSR-ni bütün sahələrdə müstəqillikdən məhrum edib özünə tabe etməklə paralel olaraq ruslaşdırma və erməniləşdirmə siyasətini aparır, türkləri mühüm vəifələrə yaxın buraxmırdı. Bu anlamda Moskvadan Bakıya göndərilmiş bolşevik emissarları - Kirov, Mikoyan, Kaminski, Sarkis, Mirzoyan, Orconikidze və

M.G.Bağirov birinci katib təsdiq edilənə qədər üç birinci katibi - N.Gikalo, V.Polonski və Rubeni (Rubenovu) Mərkəz kənar şəxslərdən təyin etmişdi".15 Yalnız 1934-cü ildə AKP MK-nin 1-ci katibi azərbaycanlı-türk Mir Cəfər Bağirov oldu.

Ancaq Sovet Rusiyası işğalçılıq siyasətini pərdələmək üçün Azərbaycan SSR-ni tanıdığı ilk günlərdən rəsmən elan etmişdi ki,4 rus bolşeviklərin nəzərində Sovet Azərbaycanın mövcudluğu Yaxın və Orta Şərqi regionlarındakı ictimai-siyasi vəziyyətə təsir etmək üçün mühüm təbliğat amili idi.

Məhz bu siyasətin bir parçası olaraq 1920-ci il sentyabrın 1-7-də Bakıda Şərqi xalqlarının I qurultay da keçirildi.5 Qurultay öz qarşısında Şərqi sözədə imperializmə qarşı mübarizədə milli-azadlıq hərəkatlarına yardım etmək məqsədi qoysa da, əslində Rusiya özü imperialist siyasət yürüdür və bu yoldac "Müstəqil Sovet Azərbaycanı"nın siyasi varlığından sui-istifadə edirdi.

Sovet Rusiyasının Quzey Azərbaycanda apardığı imperializm siyasətinə etiraz edən Nərimanov 1921-ci ilin fevralında Leninə məktubunda yazırdı ki, yerlərdən ona göndərilən "bütün məruzələrdə Sovet Rusiyasının müstəqillik siyasətindən danışılır".16 Moskvanın Azərbaycanda çirkin siyasətinin həyata keçirilməsində daha çox fərqlənən Orconikidzeni müstəqillikə adlandıran Nərimanov Zaqaqəziya kommunistlərinin II qurultayında (1923 mart) onunla bağlı RK(b)P MK-ya yazırdı: "İndi Orconikidze Zaqaqəziyada Mərkəzin açıq müstəqillik siyasətini yeridən nümayəndəsi kimi məşhurdur".17 N.Nərimanov gec də olsa Azərbaycanın müstəqillikə çevrildiyini etiraf edirdi. Ancaq Nərimanov başda olmaqla milli mənafeyi qorumağa çalışanlara imkan verilmir, onlara "millətçi" damğası vurulurdu.

Sovet Rusiyası Azərbaycan SSR-ni bütün sahələrdə müstəqillikdən məhrum edib özünə tabe etməklə paralel olaraq ruslaşdırma və erməniləşdirmə siyasətini aparır, türkləri mühüm vəifələrə yaxın buraxmırdı. Bu anlamda Moskvadan Bakıya göndərilmiş bolşevik emissarları - Kirov, Mikoyan, Kaminski, Sarkis, Mirzoyan, Orconikidze və başqa əcnəbilər Azərbaycanda ağılıq edirdilər. S.Kirov və Q.Orconikidze 1920-ci il mayın 2-də Leninə ünvanladığı məktubda yazsalar da ki, "kommunistlər yalnız müsəlmanlardan ibarət olan Azərbaycan və Bakı inqilab komitələrini yaratdılar",14 əslində isə respublika ilk günlərdən onların özləri, eyni zamanda Pankratov, Levandovski, Kaminski, Sarkis, Mikoyan və başqaları tərəfindən idarə edilirdi